

Chlidonias hybridus

(Pall., 1811)

Rybitwa białowąsa

Rząd: siewkowe, podrząd: mewowce, rodzina: rybitwy

Status występowania w Polsce

Bardzo nielicznie lęgowa, ale znajdująca się w ekspansji ze wschodu na zachód. Dawniej bardzo rzadko, obecnie regularnie obserwowana na przelotach, najliczniej na południu i wschodzie kraju.

Opis gatunku

Sylwetką i proporcjami ciała podobna do innych naszych rybitw. Wymiary: długość ciała 23–25 cm, rozpiętość skrzydeł 74–78 cm, masa ciała 83–91 g. Świeżo wyklute pisklę waży 11 g. Rybitwa białowąsa jest nieco większa i bardziej krępa niż rybitwa czarna i rybitwa białoskrzydła. Zachowaniem przypomina rybitwę czarną, ale lata szybciej, mniej chybotliwie i potrafi zanurkować z lotu. Ptak dorosły ma wierzch ciała jednolicie srebrzystoszary, z bardziej srebrzystymi skrzydłami; w szacie godowej ma czarną czapkę, białe policzki, ciemnoszary spód, ciemnoczerwony dziób i nogi. W szacie spoczynkowej czapka jest zredukowana do czarnego paska biegnącego przez oko do potylicy; cały spód ciała jest biały. Ptak młody ma niekompletną czapkę, szaro-brązowy prążkowany grzbiet z beżowym odcieniem i brudnobiały wierzch skrzydeł. Brak dymorfizmu płciowego. Głosy wydawane przez rybitwę białowąsą są charakterystyczne i różnią się od głosów innych rybitw. Są bardziej doniosłe, przeciągłe i chrapliwe.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W upierzeniu godowym trudna do pomylenia z większością naszych innych rybitw. Zwłaszcza charakterystyczny jest kontrast białych policzków z czarną czapką i szarym upierzeniem reszty ciała. Najbardziej prawdopodobna jest pomyłka z rybitwą popielatą *Sterna paradisea* (A194) i rybitwą rzeczną *Sterna hirundo* (A193). Oba te gatunki są jednak znacznie jaśniejsze, mają krótsze nogi i mniej kontrastowe upierzenie. Młode są trudne do odróżnienia od rybitwy białoskrzydłej *Chlidonias leucopterus* (A198).

Biologia

Tryb życia

Aktywna w dzień. Gnieździ się kolonijnie. Poza okresem lęgowym występuje w większym rozproszeniu, ale często tworzy też luźne, niewielkie grupy.

Lęgi

Gniazduje zazwyczaj w małych koloniach, choć w południowej Azji znane są skupienia liczące przeszło 1000 par. Jest gatunkiem monogamicznym; ptaki łączą się w pary na lęgowiskach dopiero w drugiej dekadzie maja. Gniazdo pływające na płytkiej wodzie jest dość duże (średnica 40–50 cm, wysokość 7–25 cm) i spoczywa na zbudowanej przez rybitwy tratwie z roślin wodnych. Zbudowane jest z łożysk, pałki wodnej lub skrzypu. Początek składania jaj przypada w połowie maja. Pora lęgowa jest bardzo rozciągnięta w czasie, a ostatnie jaja w kolonii mogą być składane dopiero w połowie sierpnia. Składa 3, czasem 2, a wyjątkowo 4 jaja. Wysiadują oboje rodzice przez 18–21 dni. Wszystkie młode w lęgu wykluwają się w ciągu jednego dnia. Są pokryte puchem. Do 5. dnia życia są w nocy ogrzewane przez ptaka dorosłego. W 21.–26. dniu życia uzyskują zdolność do lotu i przez dalsze 14–21 dni pozostają pod opieką rodziców, którzy je także karmią. Dojrzałość płciową osiągają w 2. roku życia. Rybitwa białowąsa wyprowadza 1 lęg w roku, a po stracie jaj z reguły przystępuje do lęgu powtórnego.

Wędrówki

Jesienna wędrówka rozpoczyna się z końcem lipca i trwa do początków października, a wiosenna odbywa się w okresie od marca do maja, głównie z końcem kwietnia. Ptaki z populacji zachodnioeuropejskiej w okresie połęgowym lecą na południowy-zachód, głównie wzdłuż większych rzek. Dalszy przebieg wędrówki nie jest dobrze poznany. Podczas wędrówki wiosennej regularnie przelatują nad Saharą. Zarówno wiosną, jak i jesienią stwierdzano też przelot wzdłuż wybrzeży morskich. W Polsce gatunek jest częściej spotykany podczas wędrówki wiosennej niż jesiennej, głównie na wschodzie i południu kraju.

Zimowanie

Ptaki gnieźdzące się w południowo-zachodniej Europie zimują w tropikalnej strefie Afryki Zachodniej. Ptaki wschodnioeuropejskie spędzają zimę w dolinie Nilu, w Afryce Wschodniej i Afryce Południowej.

Pokarm

Składa się głównie z owadów (szczególnie ważek) i ich larw, a także małych ryb i płazów. Rybitwy białowąse szukają pożywienia na obszarach podmokłych, a czasami także na suchym terenie. Żerują zwykle w małych grupach, czasami pojedynczo lub z innymi gatunkami rybitw. W czasie wędrówki i na zimowiskach często przebywają w wielkich stadach razem z innymi rybitwami. Często wypatrując zdobyczy, lecą zwykle powolnym, niskim lotem pod wiatr, od czasu do czasu zniżając się dla podjęcia zdobyczy, a następnie robią obrót i dają się ponieść wiatrowi szybko i wysoko, by po następnym zwrocie przystąpić znów do żerowania na niewielkiej wysokości.

Występowanie**Siedlisko**

Zamieszkuje zabagnione tereny nizinne, płytkie zbiorniki wody słonawej, a także stawy rybne. Rybitwy te szczególnie chętnie gnieźdzą się wśród niezbyt zwartej roślinności wodnej o wynurzonych i pływających liściach, w sąsiedztwie szuwarów i fragmentów otwartego lustra wody. W okresie poza lęgowym przebywają na jeziorach i innych zbiornikach wodnych, odstożnikach ścieków, stonawach, ujściach rzek, wybrzeżach morskich. Na zimowiskach w Afryce Zachodniej głównie odwiedzają wybrzeża, delty rzek, zalewy przybrzeżne, a rzadko zapuszczają się w głąb lądu.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)
3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

3260 Nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników

3270 Zalewane muliste brzegi rzek

6410 Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

7140 Torfowiska przejściowe i trzęsawiska (przeważnie z roślinnością z *Scheuchzerio-Caricetea*)

7210 Torfowiska nakredowe (*Cladietum marisci*, *Caricetum buxbaumii*, *Schoenetum nigricantis*)

7230 Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek o nieciągłym zasięgu obejmującym południową Palearktykę łącznie z Irakiem i Iranem, dalej Indie, południowe i wschodnie Chiny, południowo-wschodnią Afrykę, Madagaskar, południową Australię i Nową Zelandię. Wyróżnia się kilka podgatunków. Występujący w Europie podgatunek nominatywny *Ch. h. hybridus* regularnie i w dużej liczbie gnieździ się w południowej Hiszpanii (np. w delcie Gwadalkiwiru) i we Francji, wzdłuż środkowego i dolnego biegu Dunaju (najliczniej w delcie tej rzeki), na Nizinie Węgierskiej, w Chorwacji, Rumunii, Rosji, Ukrainie i Mołdawii. Nielicznie, poza Polską, gnieździ się na Słowacji, w Portugalii, północnych Włoszech, Grecji, Albanii i Bułgarii. Zimowiska tego podgatunku znajdują się głównie w tropikalnej i subtropikalnej Afryce, a także w południowo-zachodniej Azji. Inne podgatunki zamieszkujące Afrykę, Azję i Australię są albo osiadłe, albo podejmują bliższe lub dalsze wędrówki na zimowiska.

Rozmieszczenie w Polsce

Aktualnie do najważniejszych miejsc lęgowych należy górny bieg Wisły wraz z występującymi tam stawami rybnymi, Zb. Goczałkowicki, a także nowo powstały zb. Nielisz koło Zamościa, na którym w 2000 r. stwierdzono największą krajową kolonię. Ważne skupienia lęgowisk znajdują się też na Podlasiu (górny bieg Narwi, zb. Siemianówka, dolina Narwi sąsiadująca z Kotliną Biebrzańską, południowy basen Biebrzy). Poza tym istnieje kilkanaście mniejszych stanowisk, mniej lub bardziej stałych, porzrzucanych po kraju, z najbardziej północnym na jez. Drużno i najbardziej zachodnim przy ujściu Warty do Odry.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): LC gatunek mniejszego ryzyka, ale wymagający szczególnej uwagi
Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Tylko nieznaczna część lęgówisk znajduje się na terenie parków narodowych (Biebrzański PN, Narwiański PN, PN Ujście Warty) i rezerwatów przyrody (np. Jezioro Drużno, niektóre stawy w dolinie górnej Wisły).

Rozwój i stan populacji

Stan europejskiej populacji lęgowej rybitwy białowąsej oceniany jest na ok. 35 000–52 000 p. Najliczniej rybitwa ta występuje w Rosji (do 13 000 p.), Rumunii (do 10 000 p.), Ukrainie (do 9000 p.), Hiszpanii (do 8000 p.) i Turcji (do 5000 p.). Rybitwa białowąsa jest gatunkiem bardziej południowym niż inne gatunki rybitw występujące w Polsce, a w ostatnich dziesięcioleciach wykazuje wyraźną ekspansję terytorialną i silny wzrost liczebności. Po raz pierwszy wykryto jej lęgi w Polsce w roku 1968 w rejonie Parczewa (choć prawdopodobnie jest sporadyczne gniazdowanie w XIX w. w tym samym rejonie). W ostatnich kilkudziesięciu latach wykryto wiele nowych stanowisk, w tym na górnej Wiśle, Podlasiu, koło Zamościa i w innych miejscach, a liczebność tego gatunku co roku jest coraz wyższa. Dla 2001 oceniana jest na ok. 800 p. Przyczyny ekspansji i wzrostu liczebności nie są jasne. Prawdopodobnie zadziałał tu spłot wielu czynników, takich jak ocieplenie klimatu, wzrost liczebności w krajach sąsiednich i skuteczniejsza ochrona gatunku.

Największa kolonia lęgowa została stwierdzona na zb. Nielisz (woj. lubelskie), gdzie w 2000 gniazdowało do 415 p. Następnie najwięcej gniazdujących par – ok. 200 – znajdowało się w 1995 w dolinie górnej Wisły (Zb. Goczalkowicki). Kolejne miejsca dużych koncentracji lęgowych ptaków to ostoja ptaków Dolina Dolnej Skawy (186 p. w 2002), stawy w Brzeczach (107 p. w 2002), dolina Biebrzy (106 p. k. Wizny w 1998) i ostoja ptaków Dolina Środkowej Warty (powyżej 100 p. w latach 1993–2001). Znanych jest szereg innych zbiorników wodnych, na których gniazduje powyżej 1% krajowej populacji gatunku. Znajdują się one w następujących ostojach ptaków: Ostoja Ińska, Zalew Wiślany, Jezioro Drużno, Dolina Małej Wełny pod Kiszkowem w Wielkopolsce, Ujście Warty, Pradolina Warszawsko-Berlińska, Zbiornik Jeziorsko, Dolina Górnej Narwi, Dolina Środkowego Bugu, Dolina Liwca, Polesie, Stawy w Tarnawatce, Uroczysko Mosty-Zahajki, Ostoja Tyszowiecka, Starorzecze Sany w Hurku, Dolina Dolnej Soły.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku deniwelacji powierzchni dolin rzecznych (zasypywania starorzeczy i zagłębien terenu okresowo wypełnianych wodą);
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku intensyfikacji gospodarki stawowej połączonej z pogłębianiem stawów, niszczeniem roślinności wynurzonej i likwidacją wysp na stawach hodowlanych;
- niska udatność lęgów spowodowana przez drapieżniki skrzydlate (kruk, wrona siwa, sroka) i czworonożne (lis, jenot, norka amerykańska) niszczące lęgi.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych późną wiosną, zachować starorzecza i obniżenia okresowo wypełnione wodą;
- odstąpić od budowy (lub rozbudowy) sieci melioracyjnej. W przypadku istniejącej sieci melioracyjnej zahamować zbyt szybki odpływ powierzchniowy poprzez budowę zastawek na istniejących rowach melioracyjnych oraz zaniechanie udrażniania i pogłębiania rowów;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym zachowania roślinności wynurzonej przy przebudowie stawów, zachowania rozległych płatów szuwaru i pasów szuwaru wzdłuż grobli);
- zaprzestać osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych;
- podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, norka amerykańska) i skrzydlatych (wrona siwa, sroka, kruk);
- ograniczyć stosowanie pestycydów w rejonach bezpośrednio sąsiadujących z terenami lęgowymi rybitw.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycja badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji lęgowej, w tym przebieg ekspansji gatunku;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczenia gniazd) obejmująca wszystkie aktualnie zajęte stanowiska lęgowe w kraju. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
 Zakład Ornitologii PAN.
 BETLEJA J. 2003. Ekologiczne uwarunkowania ekspansji rybitwy białowąsowej *Chlidonias hybridus*. Praca doktorska UWr. Wrocław, 80 s.

- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S. (red.) 1985. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford, 960 s.
- DYRCZ A. 2001. *Chlidonias hybridus* (Pallas, 1811) – Rybitwa białowąsa. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 223–225.
- GLUTZ v. BLOTZHEIM U. N., BAUER K. M., BEZZEL E. (red.) 1982. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 8/II. *Charadriiformes* (3. Teil). *Sternidae–Alcidae*. Wiesbaden, s. 705–1270.
- del HOYO J. ELLIOTT A., SARGATAL J. 1992. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks.. Barcelona, 821 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KAPOCSY G. 1979. Weissflugel- und Weissbartseeschwalbe *Chlidonias leucopterus* und *Chl. hybrida*. Die Neue Brehm Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 516 s.
- SNOW D. W., PERRINS C. M. 1998. The Birds of the Western Palearctic. Concise edition. Vol. 1. Non-Passerines. Oxford, 1008 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Andrzej Dyrzc